

datum in procedure:

datum aanwijzing:

errata:

TOELICHTING

bij het besluit tot aanwijzing van
het beschermd dorpsgezicht **Haarzuilens**
gemeente Utrecht (Utrecht)
ex artikel 35 Monumentenwet 1988

Foto: Haarzuilens, Heggestraat

UTRECHT, HAARZUILENS

De staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap en de minister van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer zijn bevoegd om gezamenlijk beschermde stads- en dorpsgezichten aan te wijzen. Het rechtsgevolg van de aanwijzing is dat de gemeenteraad ter bescherming van een stads- of dorpsgezicht een bestemmingsplan, als bedoeld in de Wet op de Ruimtelijke Ordening, vast moet stellen. In die zin kan de aanwijzing tevens een stimulans betekenen voor een te voeren ruimtelijk kwaliteitsbeleid.

In totaal zijn er in Nederland meer dan 300 beschermde stads- en dorpsgezichten met een geschiedenis die teruggaat tot vóór het jaar 1850. In het kader van het Monumenten Inventarisatie Project is ook de stedenbouw uit de periode 1850-1940 landelijk geïnventariseerd. Het besluit tot aanwijzing van Haarzuilens te Utrecht als beschermd dorpsgezicht vloeit voort uit deze inventarisatie.

INLEIDING

Het beschermd dorpsgezicht Haarzuilens omvat de eind 19^e-eeuwse aanleg van kasteel De Haar, het kasteeldorp Haarzuilens en de omringende, op de middeleeuwse ontginningsspatronen gebaseerde landerijen, die deels bij het kasteel behoren. Kasteel De Haar zelf is met de bijbehorende tuin- en park-aanleg als historische buitenplaats beschermd ingevolge de Monumentenwet. Gezien de onlosmakelijke historische en ruimtelijke relatie met het dorp Haarzuilens en de bijhorende landerijen is het geheel van kasteel, dorp en landerijen beschermd.

Begin jaren negentig van de 20^e eeuw is het gebied tussen Vleuten en Utrecht aangewezen als vinex-locatie 'Leidsche Rijn'. De komende decennia moeten hier 30.000 woningen en 800 hectare bedrijfsterrein ontwikkeld worden op basis van een masterplan uit 1995. Het beschermd dorpsgezicht ligt direct ten westen van deze nieuwe ontwikkelingen en maakt deel uit van het Groot Groengebied Utrecht, onderdeel van de Randstadgroenstructuur. In de toekomst zal dit gebied worden heringericht als recreatief opvanggebied voor Leidsche Rijn.

Het gezicht wordt globaal omgrensd door de gemeentegrenzen met Breukelen en Harmelen in het westen, de gemeentegrens met Maarsen in het noorden en de spoorlijn en de Vleutense Wetering in het zuiden. Aan de oostzijde is de Joostenlaan met enkele aangrenzende percelen bepalend voor de omgrenzing. Ten noorden van de Thematerweg is de grens vooralsnog in een rechte lijn doorgetrokken.

ONTSTAAN EN ONTWIKKELING

Kasteel De Haar is bebouwd op de grondvesten van een middeleeuwse vooranger en ligt op een stroomrug van de Oude Rijn direct ten noorden van de huidige Parkweg. Deze anderhalve kilometer brede, oostwestlopende stroomrug ontstond in een periode van 4.000 jaar tot omstreeks het begin van onze jaartelling. In die periode werd langs de loop van de Oude Rijn de limes, de noordgrens van het Romeinse rijk, aangelegd.

Vanaf de 12^e eeuw werden delen van de rivieren bedijkt, waarbij onder meer de Thematerdijk-Bochtdijk-Lagehaarsedijk tot aan de Bijleveld als ontginningsbasis op de stroomrug diende. Als achterkaden dienden de Nieuwe Dijk of Nieuwkoopse Dijk, thans de Nieuwkoopse Buurtweg, die de nieuwe ontginningsbasis voor Laag Nieuwkoop werd, en de Oudenaars Kade (tracé A2). De ontginningseenheden werden van elkaar gescheiden door zijkaden: de Haardijk, de huidige Rijndijk, en de evenwijdig daaraan lopende Thematerkade-Ockhuizerweg. De polders ten noorden van de Thematerdijk werden in cultuur gebracht volgens de toen gebruikelijke systematische ontginning van langgerekte percelen met een vaste breedtemaat (circa 110 meter) en haaks op de ontginningsbasis, waaraan de boerderijen werden gesticht.

De vaste lengtemaat van circa 1.250 meter moest hier vanwege de onregelmatige achterbegrenzingsen worden verdubbeld c.q. verlengd. Het waren namelijk overgebleven stukken wildernis, die als restontginningen in cultuur werden gebracht. Om de opstreckende percelen, de 'slagen', niet te lang te laten worden, kwam een tweede, korte ontginningsbasis, genaamd Ockhuizen, tot stand. Deze wordt al in 1362 vermeld. De afwatering van de ontginningsgebieden vond aanvankelijk plaats op de Oude Rijn. Al spoedig, in het eerste kwart van de 13^e eeuw, werd gekozen voor lozing op de Vecht. Hiertoe werd de Haarrijn gegraven, die omstreeks de 16^e eeuw drie molens kreeg, die in 1877 werden vervangen door een stoomgemaal.

Het grondgebruik richtte zich in de middeleeuwen op akkerbouw op de stroomruggen en rond de bewoningskernen (dorp De Haar met de oudere, onregelmatige blokverkavelingen), op de gemeenschappelijke weidegronden (meent) en op de hooilanden in de ontginningen. Verder weg, in de voormalige wildernissen, zien we vanaf de 16^e eeuw hier en daar eendenkooien verschijnen. Een goed voorbeeld van een eendenkooi vinden we nog in het noorden van het gebied, nabij de A2. Vanaf de 17^e eeuw volgde een geleidelijke omzetting van bouwland in weiland als gevolg van inklink- en wateroverlast. Begin 19^e eeuw waren bijna alle hogere gronden nog in gebruik als bouwgrond, terwijl de lagere polders voor veeteelt waren ingericht met hier en daar percelen griendhout. Vijftig jaar later waren ook de hogere gronden grotendeels in weiland omgezet.

Vooraf op de voormalige stroomruggen, maar ook op de nieuw ontgonnen landerijen, werd in de late middeleeuwen een aantal kastelen, dan wel versterkte huizen gebouwd, zoals Ter Mey en Den Eyck, die op zijn laatst in de 15^e eeuw werden gesticht. De Eyck stond direct ten oosten van het punt waar de Bochtdijk uitkomt op de Eikslaan en moet al begin 19^e eeuw verdwenen zijn. Slechts het vierkante perceel is als omgrenzing nog zichtbaar en het terrein is als archeologisch monument aangemerkt. Hetzelfde geldt voor het terrein van Ter Mey, dat direct ten westen van De Haar moet hebben gestaan ongeveer ter plaatse van het huidige stalpleincomplex.

Kasteel Den Ham lag aan de binnenzijde van een bocht van de Oude Rijn, later de Vleutense Wetering, nu nog gedeeltelijk aanwezig. De eerste vermelding dateert uit 1325, het betreft een woontoren van zeven verdiepingen (15,4 meter hoog), later aangevuld met een tweede toren van vier verdiepingen. Het geheel was omgracht en had ten noorden een omgrachte voorburcht. Het kasteel werd gedeeltelijk verwoest in 1481 en bij de herbouw uitgebreid met een woonvleugel en traptoren. In 1870 werd het grootste deel van het kasteel gesloopt en bleef alleen de woontoren gespaard met de kelder van de tweede toren. Het geheel is tussen 1963 en 1975 gerestaureerd. Bij de ruilverkaveling in de jaren vijftig van de vorige eeuw is door gedeeltelijke demping van de Vleutense Wetering afbreuk gedaan aan de oorspronkelijke situering in de rivierbocht.

Kasteel De Haar, park en omringende infrastructuur

Kasteel De Haar wordt voor het eerst in 1391 vermeld en is het grootste kasteel (grondplan 35 bij 40 meter) van dit gebied. In 1482 werd het door de Kabeljauwen ingenomen en in brand gestoken, waarna herbouw en uitbreiding volgden in de eerste helft van de 16^e eeuw. Vanaf de 17e eeuw trad het verval in, totdat uiteindelijk een grote ruïne restte.

De herbouw van het kasteel geschiedde tussen 1892 en 1912 naar ontwerp van de architect P.J.H. Cuypers. De opdrachtgevers waren Etienne van Zuylen van Nyevelt De Haar, die het kasteel in 1890 erfde, en zijn vrouw Hélène de Rothschild. Ter gelegenheid van hun huwelijk in 1887 gaf Victor de Stuers hen een door Cuypers gemaakt restauratieplan voor De Haar. In 1892 gaven zij hem hiertoe de opdracht. De dagelijkse leiding van de herbouw liet Cuypers over aan zijn zoon Joseph, terwijl uitgebreid werd samengewerkt met de rentmeester, Frans Luyten.

De herbouw van het kasteel had grote gevolgen voor het hele gebied. Cuypers maakte zelf de eerste plannen voor een grootse parkaanleg. Om deze aanleg te realiseren, kocht de baron in de loop van de jaren grote stukken grond erbij. De aanleg werd, nadat het ontwerp van Cornelis Springer tot diens grote ontevredenheid was afgewezen, gegund aan Henri Copijn. De eerste plannen gaan uit van een veel grotere parkaanleg, die zich ook ten westen van het kasteel zou moeten uitstrekken. Deze plannen werden nooit verwezenlijkt, waardoor het kasteel nu wat excentrisch in de parkaanleg ligt.

De Eikslaan, genoemd naar het voormalige versterkte huis Den Eyck, was voor de herinrichting een onverhard voetpad. Dit gold voor meer wegen, zoals bijvoorbeeld de na 1862 verharde Joostenlaan.

Aan de noordzijde van het park vormt de nieuwe verbinding Ockhuizerweg/Polderweg een rondweg rond het park met zicht op een met boomgroepen getransformeerd open landschap.

Het in oorsprong uit de 14^e eeuw of eerder stammende dorp Haarzuilens lag aan de voet van het kasteel, in de buitenbocht van de Bochtdijk. Het huidige Haarpad over de stroomrug was het middeleeuwse voetpad, waarover de inwoners naar de Vleutense kerk gingen. De Haarlaan vormde de oude verbinding met Vleuten en Harmelen tussen de Dorpsstraat-Parkweg en de Rijndijk. Na de aanleg van het nieuwe Haarzuilens kwam in het begin van de 20^e eeuw de Haarlaan als voornaamste verbindingsweg te vervallen door de verlenging van de Rijndijk naar de Breudijk, tussen de Lagehaarsedijk en het Kortjaksepad. Tevens werd een nieuwe verbinding gemaakt met de Parkweg.

Door de grootse plannen voor een parkaanleg met vrij uitzicht vanaf het kasteel op het Zuiderpark kwam het oude dorp in de weg te liggen. Met uitzondering van de kerkruïne werd het geheel afgebroken. De Thematerkade werd vanaf de Eikslaan rechtgetrokken en verlengd als (particuliere) zichtas op het kasteel: de Zuylenlaan met dubbele bomenrijen. Het gebogen tracé van de Bochtdijk werd met een knik strak getrokken. Bij de aanleg van het Zuiderpark verdween het laatste stuk Haarpad nabij het oude dorp. De Haarlaan vinden we ten noorden van de Bochtdijk in het park nog deels terug als oprijlaan in de parkaanleg en ten zuiden daarvan is het tracé in westelijke richting verlegd, eveneens in een strakke, rechte lijn.

Het nieuwe dorp Haarzuilens

Ten oosten van het kasteel, in het verlengde van de Eikslaan, werd een stuk grond aangekocht van de familie Van Lynden. Op deze plek werden tussen 1893 en 1896 plannen ontwikkeld door Cuypers en Copijn voor een nieuw dorp. De volgende uitgangspunten en motieven hebben als leidraad gediend: een centrale brink zoals het oude dorp, functies zoals in het oude dorp (pomp, raadhuis), bebouwing voor drie inwonersgroepen (ambachtslieden/neringdoenden, arbeiders en overigens als armlastigen, tijdelijke huurders en boeren), in aanleg en bebouwing in een middeleeuwse stijl met een weerbaar karakter in aansluiting met het kasteel, een doorgaande weg om de levendigheid te behouden en uitbreidingsmogelijkheden. Een eerste plan van Cuypers uit circa 1893 voorzag in een bebouwing aan de zuidzijde van de huidige Brinkstraat en langs de Eiksstraat. Het raadhuis zou op de huidige Brink komen te staan als zichtbeëindiging van een nieuwe rechte laan, die de Zuylenlaan zou kruisen en die door zou lopen in de rechtgetrokken Bocht-dijk. Het gemeentebestuur maakte echter bezwaar vanwege het particuliere karakter van deze nieuwe laan en het plan was van tafel. Curieus genoeg is een restant van deze laan, de Heggestraat (oorspronkelijk 'Haareind'), nog in het uitgevoerde plan blijven bestaan. Om een in het landschap 'organisch gegroeid' en levendig brinkdorp te maken met diverse, daarop uitkomende wegen, werden aanvankelijk twee doorgaande wegen geprojecteerd: het 'Ockhuizer Eind' in noordwestelijke richting, die over zou gaan in de Ockhuizerlaan en het 'Polder Eind' in noordoostelijke richting, die doorgezet zou worden in de eveneens nieuw aan te leggen Polderlaan. Om financiële redenen zijn beide doorgaande wegen niet gerealiseerd en werd gekozen voor één ertussen gelegen weg, de Ockhuizerweg. Overigens werd deze laan bewust niet in het verlengde van de Brinkstraat geplaatst, maar iets verschoven om het schilderachtige karakter te versterken. Dit bood tevens de mogelijkheid om als blikvanger in de as van de Brinkstraat over de brink een bakkerij te plaatsen (Brink 11). De beide schuin op de brink uitkomende lanen degradeerden tot ondergeschikte doodlopende paden, waaronder 't Padje. Om aan het dorp een verdedigbaar karakter te geven werd volgens een onregelmatige vijfhoekige contour om de bebouwing heen een gracht met lage omwalling aangelegd, '...zoodanig, dat de schutters daarachter gedekt kunnen zijn, en op 't verhoogde voetpad knielend nog over den wal kunnen schieten'.

Volgens een idee van Copijn werden op de wallen fruitbomen geplant om de aanlegkosten weer deels terug te verdienen. Een plan om de toegangen te voorzien van poortgebouwen werd al in een eerder stadium verlaten. Uitbreiding van het dorp inclusief omgrachting was in oostelijke richting gepland, getuige een door Cuypers gesigioneerde kaart van 4 april 1896. Door deze uitbreidingsmogelijkheid werd de Brink aan deze kant aanvankelijk onbebouwd gelaten, op de school (Brinkstraat 2) en een timmermanswerkplaats na. De Eiksstraat, oorspronkelijk een onderdeel van de doorgaande Oude Ockhuysenweg, ging deel uitmaken van het nieuwe dorp, maar werd voor het doorgaande verkeer afgesloten vanwege de aanleg van een moestuin met kas-sencomplex in dit deel van het park. Hierdoor kon de nog bestaande 16^e-eeuwse dwarshuisboerderij Eiksstraat 6, als restant van de agrarische bebouwing ter plaatse, gehandhaafd blijven.

Vanaf 1896 startte men met de aanleg en in 1898 werd het dorp ingehuldigd door koningin Wilhelmina. Op 1 januari 1954 ging de gemeente Haarzuilens op in de gemeente Vleuten-De Meern. De functie van het raadhuis in het dorp kwam daarmee te vervallen. Een kleine uitbreiding van het dorp met zeventien woningwetwoningen werd in de jaren zestig aan de noordzijde langs de Ockhuizerweg gerealiseerd. Ook de oostelijke zijde van het oude dorp, tot dan toe opengelaten om het dorp aan deze zijde te kunnen uitbreiden volgens de opzet van 1896, kreeg een bebouwing van acht particuliere, vrijstaande woningen. Ten slotte verzezen in de jaren tachtig twaalf premiekoopwoningen en woningwetwoningen aan de Alexandralaan. Sinds de jaren negentig is de baron begonnen met de verkoop van zijn woningen in het dorp aan particulieren.

Vanaf de bouw zijn het kasteel en de tuinen buiten de maand augustus, wanneer de familie op het kasteel verblijft, opengesteld voor publiek. In de jaren zestig was er sprake van het vestigen van een safaripark in het Zuiderpark. Uiteindelijk werd er op het terrein een golfbaan aangelegd. Begin jaren tachtig werden de verwaarloosde kassen, gelegen in de voormalige moestuin, gesloopt. De moestuin werd als akker in gebruik genomen. In 1995 kwam voor de bezoekers van het kasteel een parkeerterrein gereed ten westen van de golfbaan, naast de Haarlaan.

In 2003 is het voorontwerp Landinrichtingsplan Haarzuilens gepresenteerd. Het kasteel, de parkaanleg en de directe omgeving inclusief het stroomrug-landschap rondom Den Ham worden onderdeel van een groot recreatiegebied. In het verlengde van het oorspronkelijke ontwerp voor een grote parkaanleg rondom De Haar wordt ten westen van het kasteel in het gebied van de Lagehaarsedijk een nieuw recreatie-parkbos voorgesteld.

HUIDIG RUIMTELIJK KARAKTER

Het beschermd dorpsgezicht Haarzuilens omvat het kasteel De Haar inclusief de parken, het dorp Haarzuilens en de omringende weidegronden en boomgaarden met hun bijbehorende opstallen. Nog altijd wordt het gebied gedomineerd door het centraal gelegen kasteel met parkachtige aanleg, dat als een groen cluster oprijst uit het grotendeels open polderlandschap. Van een directe visuele invloed van het nabijgelegen stedelijke gebied op deze landschappelijke omgeving is geen sprake.

Het dorp Haarzuilens bezit door de specifieke aanleg en bebouwing, die gerelateerd is aan het kasteel, een eigen intrinsieke waarde.

Kasteel en park

Het centrale deel van het gezicht bestaat uit het kasteel en de parkaanleg. De historische parkaanleg is met name aan de noord-, oost- en zuidzijde van het kasteel geprojecteerd. De zuidelijke aanleg (Zuiderpark) wordt gescheiden van het kasteel en de tuinen (Noorderpark) door de Bochtdijk en zijn via een cementrustieke loopbrug als onderdeel van het gebogen padenpatroon met elkaar verbonden.

Het Noorderpark wordt omsloten door de Bochtdijk in het zuiden, de Rijndijk in het westen, de Polderweg en Ockhuizerweg in het noordoosten en het dorp Haarzuilens en de Eikslaan in het oosten. Het park met kasteel, chatelet, kapel en stallen is toegankelijk vanuit drie richtingen. In het noordoosten bevindt zich, aan de Wethouder de Greeflaan, de diensttoegang. Deze is gelegen naast de voormalige moestuin, die wordt afgescheiden door een bakstenen muur aan de noordzijde. In het park is een boerderij gelegen, te bereiken via de Wethouder de Greeflaan (no. 13-17). Aan dezelfde weg ligt nog een dienstwoning.

De toegang tot de Van Zuylenlaan, de oostelijke officiële ingang, wordt afgesloten door een smeedijzeren toegangshek halverwege het oorspronkelijk monumentaal ontworpen 'rond point': een cirkelvormig, met bomen omzoomd plein, ter plaatse van de T-splitsing van de Thematerweg met de Brinkstraat en de Eikslaan. Achter dit toegangshek staat de portierswoning. Door de verkeerskundige herprofilering en de plaatsing van een forse ANWB-wegwijzer heeft de situatie van rond point en toegangshek aan ruimtelijke waarde ingeboet en is aan de herkenbaarheid van de entree afbreuk gedaan.

De zuidelijke toegang is gelegen aan de Bochtdijk en is geaccentueerd door een poortgebouw met torens en ophaalbrug over het water dat langs de Bochtdijk loopt. De toegangslaan tot deze ingang is de oude Haarlaan, die van zuid naar noord ten westen van het Zuiderpark loopt.

Het Noorderpark biedt aan het kasteel een besloten karakter, op enkele plaatsen naar de omgeving geopend door middel van zichtassen vanuit het kasteel. Op de zuidoosthoek, ter hoogte van kruising Bochtdijk-Rijndijk, wordt het Noorderpark begrensd door de in het water staande muren van de stallen. Voor het overige is het terrein vanaf de openbare weg omzoomd door groene aanplant, die het kasteel met name in de zomer bijna geheel aan het zicht onttrekt. Een uitzondering hierop vormt het vrije zicht dat men vanuit het kasteel op het Zuiderpark heeft, waarbij de openbaar toegankelijke Bochtdijk aan het zicht wordt onttrokken door een lage aarden wal. De aanleg van het Noorderpark bestaat uit een aantal formele deeltuinen direct rond het kasteel, het Grand Canal aan de noordzijde, en een landschappelijk aangelegde vijverpartij aan de noordoostzijde van het kasteel. De Van Zuylenlaan loopt in oostwestelijke richting parallel aan de Bochtdijk en is beplant met een dubbele rij bomen. De laan biedt - komend vanuit de richting van de Thematerweg - zicht op het kasteelsilhouet, waarbij de toren van de kapel een versterkende rol speelt in het beoogde beeld. Staande op de ophaalbrug van het kasteel zijn er zichtassen in het park, die een open uitzicht bieden op het weideland aan de noordzijde, richting Breukelen en aan de noordoostzijde richting Maarssen.

Het Zuiderpark is getransformeerd tot golfbaan, met behoud van de hoofdstructuur van de oorspronkelijke parkaanleg. De in het Noorderpark liggende vijverpartij staat door middel van een sloot in verbinding met de in het Zuiderpark van noord naar zuid slingerende vijver.

Ten westen ervan bevinden zich open plekken, terwijl het gehele park is omzoomd met boompartijen, die strakke gesloten bosranden vormen langs het open weidegebied.

De dienstwoningen in het park markeren door de kenmerkende architectuur en het kleurgebruik van rood en wit aan het exterieur nog altijd duidelijk de oorspronkelijke samenhang met het kasteel.

Het dorp Haarzuilens

Het dorp Haarzuilens is binnen de hoofdstructuur van de middeleeuwse verkaveling als nieuwe nederzetting aangelegd, daarbij gebruikmakend van het verlengde van de Eikslaan als centrale hoofdstraat (Brinkstraat) en de evenwijdig lopende perceelsscheidingen als achterbegrenzingsen.

De kruising van de Thematerweg, de Van Zuylenlaan, de Eikslaan en de Brinkstraat wordt gevormd door het eerder genoemde 'rond point'. De markante scheve situering van de boerderij Slotzicht (Thematerweg 2), in 1896 door de architect J. van Straaten ontworpen, is ruimtelijk afgestemd op de oorspronkelijke allure van het rond point.

Het dorp Haarzuilens wordt nog altijd gekenmerkt door de vijfhoekige hoofdopzet van de omwalling met het grachtje. De wal is beplant met knotwilgen en fruitbomen. Het met gras begroeide talud gaat met een flauwe glooiing direct over in het water van de gracht; nadrukkelijke oeverbeschoeiingen ontbreken. Op enkele plaatsen wordt aan de eenduidige opzet van de omwalling door incidentele particuliere tuinrichting afbreuk gedaan.

Binnen het dorp vormt de brink, beplant met eiken, de centrale groene ruimte. Tegenover het voormalige raadhuis staat in het midden de dorpspomp, in het snijpunt van elkaar kruisende voetpaden. Kenmerkend zijn de klinkerbestreringen en de doorlopende erfafscheidingen van de particuliere tuinen, over het algemeen in de vorm van lage, geschoren heggen. Alleen het rijbaangedeelte van de hoofdroute is geasfalteerd. De 'oude' Eikstraat en de Heggestraat zijn voorzien van bomenrijen en lage heggetjes. De doodlopende eindten aan de noordwest- en noordoostzijde ('t Padje) zijn ondergeschikt in het stratenpatroon met een smallere weg zonder bomenrijen.

De Brinkstraat en de Ockhuizerweg als doorgaande hoofdroute verspringen iets ten opzichte van elkaar, waarbij de voormalige bakkerij (Brinkstraat 11) als blikvanger vanuit de Brinkstraat is geplaatst.

De bebouwing wordt gekenmerkt door kleinschalige panden, bijna zonder uitzondering van één bouwlaag met een kap. Alleen het raadhuis bezit als voornaamste gebouw twee bouwlagen. De kappen zijn afwisselend met riet en met Oudhollandse pannen gedekt. Een aantal voormalige winkelpanden is vrijwel direct aan de straat gelegen, de overige zijn voorzien van erfafscheidingen. Deze bestaan hoofdzakelijk uit liguster- en meidoornhagen. Het kleurgebruik van de panden in het dorp is aangepast aan de heraldische kleuren in het wapen van de familie Van Zuylen. De kleuren wit en rood komen terug in luiken en deuren. De zuilen in het familiewapen vinden we terug als sierpatronen in de dakbedekking. Merkwaardig is de afwijking in kleurgebruik (blauw, geel en wit) bij Brink 4. Mogelijk is hier bewust gekozen voor een contrasterende kleurstelling om het schilderachtige karakter te verhogen.

Voor het overige is het houtwerk in hoofdzaak donkerbruin en gedecoreerd met biezen of patronen. De uit de bouwperiode van het dorp stammende panden zijn het caféraadhuis 'In 't Wapen van Haarzuilens' (Brink 1-2), 'Onder de groene linden' (Brink 4), de bakkerij met winkel 'In 't gezegende brood' (Brink 11), de smederij aan de Brink 12-13/Ockhuizerweg 2, de St. Bonifatiuschool aan de Brinkstraat 2, herberg 'De vier balken' aan de Brinkstraat 2, het huis van schilder Hoogstraten aan de Brinkstraat 8 en de woonhuizen Brinkstraat 1 ('Cordis dos optima candor'). Brink 7-8, Brink 9-10 (Aan het voormalige Poldereind), Brink 14-17, Eikstraat 2-4 en 6-12, Eikstraat 5-7/Heggestraat 2-4 en Ockhuizerweg 1-3. Achter het raadhuis staat nog een houten loods, die als enige restant van het oude dorp geheel naar hier is verplaatst. De karakteristieken van kleurgebruik, schaal en erfafscheidingen komen ook terug in de in de jaren vijftig aan de noordzijde opgetrokken nieuwbouw, die geplaatst is aan de oostzijde van de Ockhuizerweg. Aan de huidige Ockhuizerweg werd buiten het dorp tijdens de bouw van het kasteel een aantal arbeiderswoningen opgetrokken aan de Wethouder de Greeflaan (10-12 en 14-20) en aan de Ockhuizerlaan (5-9).

Tussen het dorp Haarzuilens en het kasteelpark ligt aan de Eikstraat, die als restant van de oude doorgaande weg is gehandhaafd, de van oorsprong uit de 16^e eeuw stammende dwarshuisboerderij Eikstraat 6.

Landelijk gebied

De ligging van het kasteelpark op de overgang van het rivierenlandschap naar het veenweidegebied is nog altijd goed herkenbaar. Kenmerkend is het ruimtelijke contrast tussen het meer gedifferentieerde rivierenlandschap met de onregelmatige blokverkavelingen langs de meanderende rivier en het open weidegebied met de rationele opstreckende verkavelingspatronen en de daarin gelegen bebouwingslinten.

Het gebied ten zuiden van de Thematerweg is van een bijzondere ruimtelijk-visuele waarde. Bepalend hierin zijn de strakke bosranden van het kasteelpark en de evenwijdige wegen Eikslaan en Joostenlaan met de transparante bomenrijen. In de grote openheid van het weidegebied is over grote afstand de markante Hamtoren zichtbaar. Het gebied wordt doorsneden door het Haarpad, een historisch kerkepad door de weilanden van Vleuten naar Haarzuilens. Het pad wordt op enkele plaatsen gemarkeerd door knotwilgen. Kenmerkend voor het landelijke karakter zijn voorts de hoge, veelal onbeschoeide oevers van de kavelsloten. In geval van een beschoeiing is deze steeds laag en ondergeschikt.

De strakke en dichte windsingel van het fruitbedrijf aan de Parkweg over de volle breedte van het perceel vormt visueel een storend element tussen de Eikslaan en Joostenlaan.

Ten noorden van de Thematerweg is het weidse landschappelijke karakter nog gaaf bewaard gebleven. Het bestaat uit delen van twee polders (De Haar en Themaat) met ieder hun eigen opstreckende verkaveling tot aan de Haarrijn en Oudenaars Kade, van elkaar gescheiden door de Thematerkade met de kenmerkende knik.

In het open en vlakke weidegebied van de polders valt een aantal landschappelijke elementen op, zoals de eendenkooi met kooikerswoning en tuinpaviljoen en de ontginningsbasis Ockhuizen. Van bijzondere waarde in dit gebied zijn de planmatig gesitueerde en ontworpen boomgroepen langs de Polderweg en de Rijndijk ten noorden van het kasteelpark. Op deze wijze is een nieuw open en parkachtig landschap ontworpen in het verlengde van de parkaanleg, 'Klein Limburg' genaamd.

De ten westen van de Rijndijk gelegen polder De Haar-Haarveld, voorheen de 'Lage Haar' genaamd, heeft de Lagehaarsedijk als ontginningsbasis en bezit nog de oorspronkelijke regelmatige strokenverkaveling, die evenwijdig loopt aan de Heicop en de Bijleveld, van elkaar gescheiden door het Kortjaksepada en in het noorden begrensd door de Nieuwkoopse Buurtweg. De noordwesthoek van de polder wordt doorsneden door de spoorlijn. De kruising Rijndijk/Polderweg/De Bom en de Nieuwkoopse Buurtweg wordt gedomineerd door de boerderij Dijkzicht (Polderweg 2), daterend uit de herbouwperiode van kasteel De Haar. Ernaast ligt boerderij De Bom. Een aantal boerderijen, waaronder boerderij Lindehoeve aan de Bochtdijk 2, is van architectuurhistorische waarde.

Deels valt deze polder met de Lagehaarsedijk binnen het plan van Van Zuylen van Nyevelt om de omgeving rondom het kasteel te transformeren tot een groots landschappelijk aangelegd park.

NADERE TYPERING VAN TE BESCHERMEN WAARDEN

Het beschermd dorpsgezicht Haarzuilens is van algemeen belang vanwege de architectuur- en cultuurhistorische, archeologische, stedenbouwkundige en landschappelijke waarden.

Het volgende kan worden genoemd:

- de landschappelijke parkaanleg rond kasteel De Haar naar ontwerp van H. Copijn als cultuurhistorisch en landschappelijk zeer waardevolle groenstructuur te midden van en in contrast met het vlakke en open polderland;
- kasteel De Haar als kern van deze aanleg met diverse zichtassen over het weidegebied richting Maarssen, Breukelen en Utrecht en als voorbeeld van een voor Nederland grootschalige particuliere 19^e-eeuwse ontwikkeling;
- het eind 19^e-eeuwse dorp Haarzuilens naar ontwerp van P.J.H. Cuypers als geïdealiseerd voorbeeld van een verplaatst middeleeuws dorp in de vorm van een brinknederzetting met toevoeging van een omgrachting en wal als uitdrukking van een verdedigbaar dorp en voorzien van een nog grotendeels gave, kleinschalige en historiserende bebouwing met het bijbehorend materiaal- en kleurgebruik, dakbedekking en erfafscheiding;

- de bijzondere, vanuit één concept ontwikkelde ruimtelijk-historische samenhang tussen kasteel, park en dorp in een geheel landschappelijke omgeving;
- de historisch-functionele relatie tussen het kasteel, het park en de omringende agrarische gronden als onlosmakelijke onderdelen van het gehele multifunctionele landgoed;
- de middeleeuwse ontginningsstructuren betreffende de verkavelingen, de ontginningsassen, de zij- en achterkaden, de waterlopen en de doorgaande wegen, in het kasteelpark deels geïncorporeerd in de nieuwe aanleg en in de omringende polders nog grotendeels gaaf en onderling visueel herkenbaar;
- de in het gebied aanwezige historische bebouwing, archeologische terreinen en bijzondere elementen als de bij het kasteel behorende eendenkooi en de Hamtoren.

WAARDERING

Het beschermd gezicht Haarzuilens is van algemeen belang vanwege het vanuit één concept ontworpen ensemble van kasteel, park en dorp te midden van een bijbehorende agrarische entourage van open polderland. Deze voor Nederland unieke grootschalige aanleg heeft zowel ideologisch als fysiek gebruikgemaakt van een middeleeuws verleden, waarbij de oude bestaande structuren en restanten uit die periode respectievelijk zijn aangepast, aangevuld en intact gelaten.

BEGRENZING

Het gezicht wordt in het westen begrensd door de gemeentegrenzen met Breukelen en Harmelen over respectievelijk de Haarrijn, de Bom, de Nieuwkoopse Buurtweg en het Kortjakse Pad. In het noorden valt de grens samen met de gemeentegrens met Maarssen (langs de A2) en in het zuiden wordt de grens bepaald door de spoorlijn en de Vleutense Wetering. De begrenzing aan de oostzijde is afgestemd op het groene, landschappelijke karakter van de ruimtelijke begrenzing van het open landschap ten opzichte van het bebouwde gebied van Vleuten. Aan de noordoostzijde is de grens vooralsnog doorgetrokken in een rechte lijn in de richting van de A2.

Hierbij is in overweging genomen dat een zorgvuldig ontworpen landschappelijk kader van het weidelandschap van belang is in dit overgangsgebied naar de nog te bebouwen strook langs de A2. Op dit moment kennen de planvorming voor dit gebied en de afronding van de Haarrijnse plas nog onvoldoende concrete contouren om een ruimtelijk, meer genuanceerde grens te kunnen bepalen. Omdat het de bedoeling is om bij deze nieuwe ontwikkeling de landschappelijke afronding van het gebied zorgvuldig vorm te geven, is er het vertrouwen dat bij de toekomstige uitwerking van het plan overeenstemming gevonden zal worden over de concrete begrenzing.

De exacte begrenzing is aangegeven op de bijgevoegde begrenzingskaart, MSP/21/01.

RECHTSGEVOLG VAN DE AANWIJZING

Ter effectivering van de aanwijzing van een beschermd stads- of dorpsgezicht moet ingevolge artikel 36 van de Monumentenwet 1988 een bestemmingsplan worden opgesteld. De toelichting op de aanwijzing kan daarbij voor wat het beschermingsbelang betreft als uitgangspunt dienen. Doel van de aanwijzing is de karakteristieke, met de historische ontwikkeling samenhangende structuur en ruimtelijke kwaliteit van het gebied te onderkennen als zwaarwegend belang bij de toekomstige ontwikkelingen binnen het gebied. De aanwijzing beoogt op die wijze een basis te bieden voor een ruimtelijke ontwikkeling die inspelt op de aanwezige kwaliteiten, daarvan gebruikmaakt en daarop voortbouwt.

In het aanwijzingsbesluit is bepaald in welke mate de vigerende bestemmingsplannen aan het beschermingsvereiste voldoen.

BRONNEN

- *Archeologische monumenten in de Provincie Utrecht*. ROB/Provincie Utrecht, z.j.
- R. Blijdenstijn e.a., *Inventarisatie historische bebouwing Gemeente Vleuten-De Meern*, Utrecht 1989.
- O. Wttewaall, *Vleuten-De Meern: geschiedenis en historische bebouwing*, Zeist 1994.
- K. Loeff, *Haarzuilens, dorp uit de schaduw van het kasteel*, doctoraalscriptie, Utrecht/Laren 1994.
- K. Loeff, 'Haarzuilens, dorp uit de schaduw van het kasteel'. In: *Bulletin KNOB*, 1996, nummer 2-3, p. 54-67.

Kaarten

1. Haarzuilens, circa 1850. In: *Grote Historische Atlas van Nederland: 1:50.000; I West-Nederland 1839-1859*, Groningen 1990.
2. Ontwerp voor het park van De Haar, circa 1900. In: *Bulletin KNOB*, 1996, nummer 2-3.
3. Oriëntatiekaart, RDMZ 2004.
4. Waarderingskaart, RDMZ 2004.
5. Detailkaart, RDMZ 2004.

COLOFON

Uitgave: Rijksdienst voor de Monumentenzorg, Zeist 2004

Onderzoek en tekst:

- Provincie Utrecht, Dienst Ruimte en Groen, drs. R.K.M. Blijdenstijn en drs. K. Loeff
- RDMZ, M. Dingemans

Begrenzingskaart: RDMZ, drs. B.A.R.T. Broex

Foto omslag: RDMZ, M. Dingemans

Redactie: RDMZ, drs. E.B. Manuel

PRODUCTIE

RDMZ, Zeist/Pure Digital Copycenter, Doorn

BIJLAGEN

1. Haarzuilens, circa 1850.
2. Ontwerp voor het park van De Haar, circa 1900.
3. Oriëntatiekaart.
4. Waarderingskaart.
5. Detailkaart.